

महर्षि महेश योगी वैदिक विश्वविद्यालय
मध्यप्रदेश

पाठ्यक्रम

यज्ञानुष्ठान

(आचार्य)

आचार्यप्रथमवर्षम्
यज्ञानुष्ठानम्
प्रथमप्रश्नपत्रम् (संहिता)

- शुक्लयजुर्वेदस्य महीधर – उव्वटभाष्यमुसृत्य प्रथमतः पञ्चमाध्यायपर्यन्तस्य यज्ञीयावधारणात्मकमालोचनात्मकमध्ययनम् । 20
- शुक्लयजुर्वेदस्य महीधर – उव्वटभाष्यमुसृत्य षष्ठतः दशमाध्यायपर्यन्तस्य यज्ञीयावधारणात्मकमालोचनात्मकमध्ययनम् । 20
- शुक्लयजुर्वेदस्य महीधर – उव्वटभाष्यमुसृत्य एकादशतः पञ्चदशाध्यायपर्यन्तस्य यज्ञीयावधारणात्मकमालोचनात्मकमध्ययनम् । 20
- शुक्लयजुर्वेदस्य महीधर – उव्वटभाष्यमुसृत्य षोडशतः विंशाध्यायपर्यन्तस्य यज्ञीयावधारणात्मकमालोचनात्मकमध्ययनम् । 20
- शुक्लयजुर्वेदस्य महीधर – उव्वटभाष्यमुसृत्य एकविंशतः पञ्चविंशाध्यायपर्यन्तस्य यज्ञीयावधारणात्मकमालोचनात्मकमध्ययनम् । 20

सहायकग्रन्थः— शुक्लयजुर्वेदमाध्यन्दिनिसंहिता ।

अमरक (महीधर) सातवेन्द्र पाठिय
रा. रमा

आचार्यप्रथमवर्षम्

यज्ञानुष्ठानम्

द्वितीयप्रश्नपत्रम् (गृह्यसूत्रम्)

- पारस्करगृह्यसूत्रमनुसृत्य अधोनिर्दिष्टविषयाणां निरूपणम्— 20
— 1. विवाहकालः 2. वर्णविशेषेणस्त्रीसंख्या 3. कन्यादानम् 4. विवाहविधिः।
- पारस्करगृह्यसूत्रमनुसृत्य अधोनिर्दिष्टविषयाणां निरूपणम्— 20
— 1. विवाहहोमः 2. लाजाहोमः 3. अश्मारोहणम् 4. सप्तपदी 5. विवाहप्रयोगः।
- पारस्करगृह्यसूत्रमनुसृत्य अधोनिर्दिष्टविषयाणां निरूपणम्— 20
— 1. औपासनहोमः 2. वधूप्रवेशे नैमित्तिकानि कर्माणि 3. चतुर्थीकर्म 4. गर्भाधानम्।
- पारस्करगृह्यसूत्रमनुसृत्य अधोनिर्दिष्टविषयाणां निरूपणम्— 20
— 1. ऋतुशान्तिः 2. ऋतुशान्तिप्रयोगः 3. दर्शपूर्णमासस्थालीपाकः 4. पक्षहोमप्रयोगः।
- पारस्करगृह्यसूत्रमनुसृत्य अधोनिर्दिष्टविषयाणां निरूपणम्— 20
— 1. गर्भधारणोपायाः 2. पुंसवनम् 3. पुंसवनप्रयोगः 4. सीमन्तोन्नयनम्
5. सीमन्तोन्नयनप्रयोगः।

सहायकग्रन्थः — पारस्करगृह्यसूत्रम्

उमेश्वरप्रसाद
रात्रान्त
प्राग्वेत्पाठाय

आचार्यप्रथमवर्षम्
यज्ञानुष्ठानम्
तृतीयप्रश्नपत्रम् (प्रतिष्ठायागश्च)

- 1. पञ्चकुण्डी पक्षे कुण्डचतुष्टये वेदादिहोमः 2. नवकुण्डीपक्षे अष्टकुण्डेषु वेदादिहोमः
3. मूर्ति-मूर्त्याधिपति-लोकपालहोमश्च (1. पूर्वकुण्डेहोममन्त्राः 2. आग्नेयकुण्डेहोममन्त्राः
3. दक्षिणकुण्डेहोममन्त्राः 4. नैऋत्यकुण्डेहोममन्त्राः 5. पश्चिमकुण्डेहोममन्त्राः
6. वायव्यकुण्डेहोममन्त्राः 7. उत्तरकुण्डेहोममन्त्राः 8. ईशानकुण्डेहोममन्त्राः।)
4. एककुण्डी पक्षे मूर्त्यादिहोमः 5. महाव्याहृतिहोमः 6. देव-मूल-मन्त्रेण होमः
7. एककुण्डीपक्षे मूलमन्त्रेण होमः 8. नवकुण्डीपक्षे मूलमन्त्रेण होमः। 20
- 1. पञ्चायतनदेवानां स्थापनाक्रमः (शिवपञ्चायतनम्, देवीपञ्चायतनम्, विष्णुपञ्चायतनम्, गणेशपञ्चायतनम्, सूर्यपञ्चायतनम्) 2. रामपञ्चायतनम् 3. कूर्मशिला-ब्रह्मशिलादीनाम् अधिवासनं पूजनञ्च 4. विष्णुशिलापूजनमन्त्रः 5. नारायणशिलापूजनमन्त्रः
6. पिण्डिकापूजनम्- (1. शिवपिण्डिकापूजनमन्त्रः 2. दुर्गापिण्डिकापूजनमन्त्रः
3. विष्णुपिण्डिकापूजनमन्त्रः 4. पार्वतीपिण्डिकापूजनमन्त्रः 5. गणपतिपिण्डिकापूजनमन्त्रः
6. सूर्यपिण्डिकापूजनमन्त्रः 7. लक्ष्मीपिण्डिकापूजनमन्त्रः 8. हनुमत्-पिण्डिकापूजनमन्त्रः)
7. वाहनपरिचारकदेवानां पूजनम् 8. पिण्डिकायां पञ्चाङ्गमन्त्रादिन्यासः। 20
- प्रसादाधिवासनार्थम् एकाशीतिकुम्भस्थापनम्- 20
(1. मध्यनवकस्य मध्यवर्तिकोष्ठके स्थापिते कलशे (वायव्ये) प्रक्षेपणीयद्रव्याणि मन्त्रश्च
2. मध्यनवकस्य पूर्वदिशः नवकस्य मध्ये स्थापिते कलशे प्रक्षेपणीयद्रव्याणि मन्त्रश्च
3. आग्नेयदिशः नवकस्य मध्यकोष्ठके स्थापिते कलशे प्रक्षेपणीयद्रव्याणि मन्त्रश्च
4. मध्यनवकतः दक्षिणदिशः नवकस्य मध्ये स्थापिते कलशे प्रक्षेपणीयद्रव्याणि मन्त्रश्च
5. मध्यनवकतः नैऋत्यदिशः नवकस्य मध्ये स्थापिते कलशे प्रक्षेपणीयद्रव्याणि मन्त्रश्च
6. मध्यनवकतः पश्चिमस्थानवकस्य मध्ये स्थापिते कलशे प्रक्षेपणीयद्रव्याणि मन्त्रश्च
7. मध्यनवकतः वायव्यदिशः नवकस्य मध्ये स्थापिते कलशे प्रक्षेपणीयद्रव्याणि मन्त्रश्च
8. मध्यनवकतः उत्तरदिशः मध्ये स्थापिते कलशे प्रक्षेपणीयद्रव्याणि मन्त्रश्च
9. मध्यनवकतः ईशानदिशः नवकस्य मध्यकोष्ठे स्थापिते कलशे प्रक्षेपणीयद्रव्याणिमन्त्रश्च)
- प्रासादस्नपनम्, एकाशीतिकलशाभावेविकल्पः, प्रासादाधिवासनम्, पिण्डिकावाहनपरिवारदेवानां होमः, प्रासादाधिवासने शेषकृत्यानि, प्रासादेदेवस्वरूपोद्भावना, वास्तोष्पतिमन्त्रेण देवमन्त्रेण च होमः। 20
- वास्तुपूजनम्, नूतनप्रासादोत्सर्गः, यजमानाभिषेकः, प्रासादोत्सर्गः, प्रतिष्ठादिवसे प्रातः मूर्ति-मूर्तिपति-लोकपाल होमः, अधिवासितकूर्मशिलाद्यानयनं प्रासादप्रोक्षणञ्च। 20

सहायकग्रन्थः - प्रतिष्ठामयूखः, यज्ञदीपिका, सर्वदेवप्रतिष्ठामहोदधिः।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
मानवेठ पाठी

आचार्यप्रथमवर्षम्
यज्ञानुष्ठानम्
चतुर्थप्रश्नपत्रम् (धर्मशास्त्रम्)

- उपाकर्म, जन्माष्टमीव्रतम्, जयन्तीव्रतम्, हरितालिकाव्रतम्, गणेशचतुर्थीव्रतम्, ऋषिपञ्चमीव्रतम्, दूर्वाष्टमीव्रतम्, दुर्गापूजा। 20
- शक्रध्वजोत्थापनम्, वामनद्वादशीविधिः, वामनपूजादि, दुग्धव्रतम्, अनन्तव्रतम्, अगस्त्यपूजा। 20
- चण्डीपाठविधिः—कुमारीपूजा, सप्तमीपूजाविधिः, अष्टमीपूजाविधिः, अष्टम्युपवासः, महानवमीपूजा, शतचण्डीविधिः, सहस्रचण्डीविधिः, देवीविसर्जनम्। 20
- विजयादशमीनिर्णयः, कार्तिकस्नानं, मालाधारणम्, यमदीपः, नरकचतुर्दशी, लक्ष्मीपूजनविधिः, विष्णुत्रिरात्रव्रतम्, प्रवोधोत्सवः, वैकुण्ठचतुर्दशी, कार्तिकव्रतोद्यापनम्, दत्तात्रेयजन्म। 20
- माघस्नानं, माघस्नाननियमाः, मकरसंक्रान्तिनिर्णयः, रससप्तमी, महाशिवरात्रिनिर्णयः, शिवरात्रिपारणानिर्णयः, होलिका, आम्रकुसुमप्राशनविधिः। 20
- सहायकग्रन्थः— निर्णयसिन्धुः

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
राजेश्वर

सानकेय पाठिय

आचार्यद्वितीयवर्षम्
यज्ञानुष्ठानम्
प्रथमप्रश्नपत्रम् (संहिता)

- शुक्लयजुर्वेदस्य महीधर – उव्वटभाष्यमनुसृत्य षड्विंशतः अष्टविंशाध्यायपर्यन्तस्य यज्ञीयावधारणात्मकमालोचनात्मकमध्ययनम् । 20
- शुक्लयजुर्वेदस्य महीधर – उव्वटभाष्यमनुसृत्य एकोनत्रिंशतः त्रिंशाध्यायपर्यन्तस्य यज्ञीयावधारणात्मकमालोचनात्मकमध्ययनम् । 20
- शुक्लयजुर्वेदस्य महीधर – उव्वटभाष्यमनुसृत्य एकत्रिंशाध्यायस्य यज्ञीयावधारणात्मकमालोचनात्मकमध्ययनम् । 20
- शुक्लयजुर्वेदस्य महीधर – उव्वटभाष्यमनुसृत्य द्वात्रिंशतः पञ्चत्रिंशाध्यायपर्यन्तस्य यज्ञीयावधारणात्मकमालोचनात्मकमध्ययनम् । 20
- शुक्लयजुर्वेदस्य महीधर – उव्वटभाष्यमनुसृत्य षड्विंशतः चत्वारिंशाध्यायपर्यन्तस्य यज्ञीयावधारणात्मकमालोचनात्मकमध्ययनम् । 20

सहायकग्रन्थः – शुक्लयजुर्वेदसंहिता ।

विमलेश्वर
रात्राम्

मानकेन्द्र पाठिय

आचार्यद्वितीयवर्षम्

यज्ञानुष्ठानम्

द्वितीयप्रश्नपत्रम् (गृह्यसूत्रम्)

- पारस्करगृह्यसूत्रमनुसृत्य अधोनिर्दिष्टविषयाणां निरूपणम्— 20
1. यमलजननशान्तिः 2. मूलशान्तिः 3. जातकर्मसंस्कारः 4. नामकरणप्रयोगः
5. निष्क्रमणप्रयोगः 6 कर्णवेधसंस्कारः 7. अन्नप्राशनकर्मनिरूपणम्।
- पारस्करगृह्यसूत्रमनुसृत्य अधोनिर्दिष्टविषयाणां निरूपणम्— 20
1. चूडाकर्म—केशान्तसंस्कारः, चूडाकर्मप्रयोगः, केशान्तसंस्कारप्रयोगः 2. उपनयनम्—
यज्ञोपवीतलक्षणम्, गायत्र्युपदेशविधिः 3. समिदाधानम् 4. भिक्षाचरणम्—
ब्रह्मचारिव्रतानितः, वेदारम्भप्रयोगपर्यन्तः।
- पारस्करगृह्यसूत्रमनुसृत्य अधोनिर्दिष्टविषयाणां निरूपणम्— 20
1. समावर्तनसंस्कारः 2. स्नातकनियमाः 3. स्नातकव्रतानि 4. पञ्चमहायज्ञाः।
- पारस्करगृह्यसूत्रमनुसृत्य अधोनिर्दिष्टविषयाणां निरूपणम्— 20
उपाकर्म।
- पारस्करगृह्यसूत्रमनुसृत्य अधोनिर्दिष्टविषयाणां निरूपणम्— 20
शालाकर्म (वास्तुशान्तिः)

सहायकग्रन्थः - पारस्करगृह्यसूत्रम्

डॉ. पद्म (सहायक) सातकेन्द्र पाठीप
सह्यामा

आचार्यद्वितीयवर्षम्

यज्ञानुष्ठानम्

तृतीयप्रश्नपत्रम् (प्रतिष्ठायागश्च)

- 1. कूर्मशिलास्थापनम् 2. कूर्मशिलोपरि ब्रह्मशिलास्थापनम् 3. ब्रह्मशिलायां षडध्वध्यानम्
4. पुण्याहवाचनं मूलमन्त्रेण होमश्च 5. ब्रह्मशिलागर्तेषु रत्नन्यासः 6. ब्रह्मशिलोपरि
पिण्डिकास्थापनम् 7. पिण्डिकाभिमन्त्रणम् 8. पिण्डिकायां तत्त्वन्यासः 9. पिण्डिकायां
मूर्ति-मूर्तिप-लोकेशन्यासः 10. पिण्डिकायामाधारशक्त्यादिन्यासः 11. पिण्डिकाप्रार्थना । 20
- 1. पिण्डिकायामक्षरन्यासः-प्रणवन्यासः, स्वरन्यासः, व्यञ्जनन्यासः, 2. रत्नादिन्यासः
3. रत्नादिस्थिरीकरणम् 4. प्रासादाभिषेचनम् 5. प्रासादबहिरष्टदिक्षु स्थण्डिलेषु होमः
6. देवमूर्धन्यभिषेकः 7. देवप्रबोधनम् 8. अर्घ्यदानम् 9. देवस्यरथयात्रा । 20
- पिण्डिकायां देवतास्थापनम्, प्राणप्रतिष्ठा, देवस्य ध्यानम्, गायत्रीजपः, षोडशसंस्कार-
सम्पादनम्, सानिध्य-प्रार्थना, परिवारदेवतास्थापनम्, कुण्डेषु अङ्गहोमः, आयुधमन्त्रैर्होमः,
स्थापितदेवस्य प्रार्थना । 20
- दिक्पालस्थापनम्, वाहनस्थापनम्, स्थापितदेवस्यावाहनम्, स्वागतवचनम्, अर्घ्यादिदानम्,
पंचामृतस्नानं, देवस्य पाद-नाभि-वक्षस्थलादिस्पर्शः, लिङ्गमन्त्रैः प्रार्थना, षोडशोपचारपूजनम्,
प्रार्थना, देवनामकरणम्, पुण्याहवाचनम्, नैमित्तिक दोषे प्रायश्चित्तम्, दिक्पालहोमः,
शान्तिहोमः, प्रतिष्ठाहोमः, सर्वप्रायश्चित्तहोमः, पूर्णाहुतिमन्त्रा, वसोर्धारा, यजमानाभिषेकः 20
- लेपनद्रव्यादिविधानम्, चतुर्थीकर्म, ऋत्विक् कर्तृकं ब्रह्ममन्त्राङ्गमन्त्र देवपत्नीमन्त्रैश्च होमः,
महास्नानप्रयोगः, षोडशोपचारपूजनम्, प्रार्थना, चण्डस्थापना । 20

सहायकग्रन्थः - प्रतिष्ठामयूखः, यज्ञदीपिका, सर्वदेवप्रतिष्ठामहोदधिः ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
राजेश्वरः

सानकेठ पाठ्यम्

आचार्यद्वितीयवर्षम्
यज्ञानुष्ठानम्
चतुर्थप्रश्नपत्रम् (निबन्धः इतिहासश्च)

- वेदोऽखिलो धर्ममूलम्, यज्ञानां महत्त्वम्। 20
- शुक्लयजुर्वेदवर्णितं सामाजिकञ्जीवनम्। 20
- शुक्लयजुर्वेदवर्णितं राजनैतिकञ्जीवनम्। 20
- शुक्लयजुर्वेदे पर्यावरणम्। 20
- गृह्यसूत्रोपयोगिता। 20

आचार्यद्वितीयवर्षम्
यज्ञानुष्ठानम्
पञ्चमप्रश्नपत्रम् (वाक्परीक्षा)

- स्वशास्त्रीयव्युपत्तिविषयकवाक्परीक्षा। 100

उमपद्मरावरी
राजमाः
मानवेठ पाठिय